

<https://doi.org/10.62837/2024.7.339>

ŞƏRQİYYƏ HÜMBƏTOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADPU- nun Şəki Filialı
M.Ə.Rəsulzadə pr.305
humbetova.55@mail.ru

“OĞUZNAMƏ” DİLİNDƏ MORFOLOJİ ÜSULLA FEİLDƏN DÜZƏLƏN İSİM VƏ SİFƏTLƏR

Açar sözlər: “Oğuznamə”, abidə, morfoloji üsul, düzəltmə söz, məhsuldar şəkilçi, qeyri-məhsuldar şəkilçi, feildən düzələn, atributiv isim, sifət.

Ключевые слова: “Огузнаме”, памятник, морфологический способ, производное слово, продуктивный суффикс, непродуктивный суффикс, образованный от глагола, атрибутивное существительное, прилагательное.

Key words: “Oguzname,” monument, morphological method, derived word, productive suffix, non-productive suffix, derived from verb, attributive noun, adjective.

Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, “Oğuznamə” dilində də söz yaratma üsullarından biri də morfoloji yoldur. Digər söz yaratma üsullarına nisbətən morfoloji yolla yaranan düzəltmə sözlərə XVII əsr folklor abidəsinin lüğət tərkibində daha çox təsadüf olunur. Həmin sözlərin dəqiq təhlili tarixi qrammatikamız üçün səciyyəvi sayılan maraqlı faktları nəzərə çarpdırır.

Bu məqalədə feillərdən isim və sifət düzəldən leksik şəkilçilərin spesifik əlamətlərini və tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alacağıq, Feil nitq hissəsinin milli orijinalıq və mühafizəkarlıq xüsusiyyəti feillərdən ad düzəldən şəkilçilərin də leksik- qrammatik təhlili zamanı asanlıqla duyulur. Abidənin dilində feillərdən ad düzəldən şəkilçilərin kəmiyyətə çoxluğu və sözdüzəltmədə məhsuldarlığı onları digər şəkilçilərdən fərqləndirən əsas əlamətlərdəndir. Həmin şəkilçiləri belə qruplaşdırmaq olar:

1. – aq, -ək, -q, -k şəkilçisi feildən isim düzəldən şəkilçilər içərisində öz aktivliyi və qədimliyi ilə seçilir: yaraq, döşək, yalaq, calaq və s.; Bin yıl **yaraq**, bir gün gərək.(6,70) **Calaq** etmək əl zəhmətidir.(6,84) Yorğun **döşək** istəməz, aç qatıq istəməz.(6,177)

Verilmiş nümunələrdə feil kökü saitlə bitdiyinə görə -aq² şəkilçisinin saitsiz (–q, -k) variantından istifadə olunmuşdur.

2.- iq, -ik, -uq, -ük şəkilçisi abidənin söz yaradıcılığında daha məhsuldardır. Bu şəkilçi vasitəsilə xeyli miqdarda isim və sifət düzəlmişdir. Həmin sözlərin əksəriyyəti bu gün də dilimizdə işlənməkdədir. Məsələn, buyruq, qatıq, oyuq, bulanıq, böyük, çürük və s.; **Bulanıq** suda boy vermə, boyun irməz (görünməz).(6,70) **Böyük** qarğa nə ötersə, kiçük qarğa anı öter.(6,72) **Çürük**

baqlanın kor alıcısı olur.(6, 83)

Qeyd etmək lazımdır ki, - ıq⁴ şəkilçili sözlərin bir qismi “Oğuznamə”də fəal işlənsə də, müasir dilimizin lüğət tərkibində onlara təsadüf edilmir. Onlar bu gün fonetik və leksik arxaizmlər hesab olunur. Məsələn, tanıq - şahid, gedük-keçid, azıq-azuqə və s.; Bin **tanıq**dan bir iqrar(təsdiq) yekdir.(6, 70) Yer **gedüğün** yel bilür.(6, 185) Üç günlük **azıqla** getmək gərək.(6,80)

3.- qa, -kə, -ğa, -gə şəkilçisi də dilimizdə feildən isim düzəldən şəkilçi kimi qədimliyi ilə seçilir. Məsələn, süpürgə, döngə, yonğa və s. Mənbədə bu şəkilçi ilə düzələn isimlər azlıq təşkil edir. Dəgirməndə unluğun süpürüncə xırman yerində **süpürgən** bir artıq çal. (6,94) Var yüzi barcınıdır(ipəkdir), yoq yüzi **yonğadır**.(6, 168) Qeyd edək ki, pəremidəki yonğa sözü müasir dilimizdəki yonqar sözünün fonoarxaik variantıdır.

4. Feildən əsasən mücərrəd mənalı isimlər əmələ gətirən – qı,- ki,- qu,- kü şəkilçisi “Oğuznamə” dilində çox az sözdə işlənmişdir. Məsələn, çalğı, sevgi, uyqu və s. Bu isimlərdən uyqu sözü uyumaq felinə -qu artırmaqla düzəlmişdir və müasir ədəbi dilimizdə yuxu kimi işlənməkdədir. **Uyxu** yasdiq istəmər.(6,55) İki **sevgi** bir köndüdə olmaz.(6, 60)

5.Feildən isim düzəldən -ı, - i, -u, -ü şəkilçisinin müasir dilimizdə olduğu kimi, “Oğuznamə”də də söz yaratma imkanı böyükdür. Məsələn, ölü, yazı, qorxu, qarı və s.; Ağlama **ölü** üçün, ağlagil dəlü üçün.(6,25) Ağ qoyunu görənlər içi **dolu** yağ sanur.(6, 27) **Qorxu** xəyanətidür.(6,136)

Abidənin lüğət tərkibində həmin şəkilçilərlə düzəlib müasir ədəbi dildə işləkliyi itirmiş leksik arxaizmlərə də təsadüf olunur. Məsələn,çalu(tikan), satu(bazar), şaşı(çaşqın), tapu (inam), yapı(tikinti) və s.; Bəxşiş bəxşiş gərək, **satu satu** gərək.(6,74) Qul **tapusı** keçərgüdür .(6,141) **Yapı** taşı yapıdan qalmaz.(6,179) Bu arxaizmlərin bəziləri Azərbaycan ədəbi dilində alınma sözlərlə əvəz olunmuşdur. Məsələn, satu- bazar, tapu- ibadət (ərəbcə) və s.

6. –ın, -in, -un, -ün şəkilçisi qeyri-məhsuldar olub, təkhecalı feillərdən isim düzəldir. Məsələn, dügün, gəlin, qoyun. Dügün sözünün dilimizdə kök şəkilçi strukturu daşlaşmışdır.”Düy+ün(isim) yalnız evlənmə məclisi ilə əlaqədardır və iki gənci bağlayan, düyünləyən deməkdir.”(3, 80-81) Böyük donanınca **dügün** tifaqı savılır.(6,67) **Dügün** aşı bərcdur.(6, 81) Oğlum kimi sevsə, **gəlünim** olur.(6, 36) **Qoyun** səmirdikcə yavaş olur.(6, 138) Kəlbəngi(vəhşi arı) **gəlin** olmaz.(6, 152)

7. – ım, - im, -um, -üm şəkilçisi mənbədə tez-tez işlədilən məhsuldar şəkilçilərdəndir, əsasən saitle və ya sonor samitlə bitən feillərdən atributiv isimlər əmələ gətirir. Məsələn, alım, ölüm, çalım, doyum və s.; **Ölüm** haqq işidir.(6,27) Ala qarğada **alımım** olsun, alınmazsam, **ölümüm** olsun. (6,25) **Alım** ilə bərc ödənməz.(6,39) Bir **çalımla** ağac kəsilməz. (6, 77) Axırıncı pəremidəki çalım ismi passivləşməkdə olan çal felindən düzəlmişdir. Müasir dilimizdə əsasən kəsmək, vurmaq mənasında daha çox işlənir. Ot çalmaq, ilan çalmaq və s.

8.– ıcı, -ici -ucu, - ücü şəkilçisi ilə düzələn isimlər. Qeyd etmək lazımdır ki,

prof. S.Cəfərov bu şəkilçini feillərdən ad düzəldən –ı, –i, –u, –ü və adlardan ad düzəldən –çı, –çi, –çu, –çü şəkilçilərinin birləşməsindən törədiyini yazır. (2, 14-15) “Oğuznamə”də bu şəkilçi ilə düzələn xeyli miqdarda hərəkətlə bağlılığı olan şəxs və ya müxtəlif məzmunlu isimlər vardır. Məsələn, alıcı, bitirici, söyləyici, yeyici, dinləyici və s.; Eşitdüyün **söyləyici** yalançıdır.(6,31) **Aralayıcı**ya yara əksik deyil(6,59) Söyləyənə **dinləyici** gərək. (6,111) Qələmin qiymətin **yazıcı** bilür.(6,142) Məsləhət **bitürici** yalan qovğa **qoparıcı** gerçəkdən yegdir.(6,164)

Bəzi nümunələrdə –yıcı⁴ forması sözügedən şəkilçinin saitle bitən feillərə artırılan variantıdır.

9.- ıqlı, –iqli, –uqlu, –üqlü şəkilçisi. Feillərdən ad düzəldən –ıq⁴ şəkilçisi ilə adlardan ad düzəldən –lı⁴ şəkilçisinin birləşməsindən törəyən –ıqlı⁴ mürəkkəb şəkilçisi ilə də “Oğuznamə” dilində substantiv sifətlər düzəlmişdir.Məsələn, dəlüklü, küsüklü, tanışlıqlu, yitikli və s.; Bin qoyunlu babadan bir yaz **küsüklü** ana yegdir.(6,78) **Dəlüklü** taş yerdə qalmaz.(6, 100) **Tanışlıqlu** tağ aşar.(6,124) **Yitikli** anası qoyunun da arar.(6,185)

10.Abidənin dilində –ğan, –gən qeyri-məhsuldar şəkilçisi feillərə artırılaraq həmin felin əlamətinə uyğun atributiv şəxs adları bildirir. Məsələn, çəkişgən, gəzəgən, güləgən, yeləgən(gəzəgən) və s.; Yorğa yolda qalur, **yeləgən**(çapan) mənzil alır.(6,175) **Yürügən** (qaçan) evə gəlür.(6, 175)

Bu nümunələrdə feli-sifətə aid xüsusiyyətlər daha çox hiss olunur.

11.- ğın, – gin,- ğun,- gün, –kin şəkilçisi müasir dilimizdə olduğu qədər “Oğuznamə”nin söz yaradıcılığında fəal deyil. Həmin şəkilçilər vasitəsilə feillərdən düzəlmiş sifətlərə aid bir neçə misal göstərmək olar: kəskin, yorğun, süzüğün və s.: Uzaq yoquşu **yorğun** bilür.(6,32) Sözi keçənin sözi **kəskin** qılınc kibidir.(6,111)

12. –an, –ən,-yan, –yən şəkilçisi mənşəyi etibarilə –qan, –kən şəkilçisindən törəmişdir. Müasir dilimizdə olduğu kimi, “Oğuznamə” dilində də iki funksiya- həm feli sifət şəkilçisi, həm də –an, –ən leksik şəkilçi kimi işlənmişdir. Abidənin dilində sözügedən şəkilçinin ilkin variantına(–qan, –kən feli-sifət) çox, yeni variantına(–an, –ən –leksik şəkilçisinə) isə az təsadüf olunur. Məsələn:**Əkən** biçər, **qonan** köçər.(6, 54)**Oturandan yatan** yeg.(6,55)**Utananın** oğlu-qızı olmaz.(6,55) **Çapalayan** tez ...olur.(6, 87) **Yayanın**(piyadanın) gögdə yıldızı yoqdur.(6,173) **Yayanın** atı ətməkdir. (6,184) – Piyadanın atı çörəkdir. Burada yayan piyada gedən adam mənasında işlənən atributiv isimdir.

13.-anaq, –ənək qeyri- məhsuldar şəkilçilərdəndir, –an və –aq şəkilçi morfemlərinin sintezi əsasında yarandığı göstərilir.(7, 219) Mənbədə bu şəkilçi ilə düzələn bir nümunəyə rast gəlinir: dəgənək.; Gözsüzün gözi **dəgənək**dir.(6,151)

–anaq² şəkilçisi vasitəsilə düzələn isimlər daha çox müasir dilimiz üçün səciyyəvidir. Məsələn, boğanaq, döyənək, biçənək və s.

14.-ar, –ər qrammatik şəkilçidən leksik şəkilçiyə doğru inkişaf prosesi keçirən qeyri-məhsuldar şəkilçidir. Bu şəkilçi vasitəsilə abidənin dilində kəsmək felindən kəsər(balta) atributiv ismi əmələ gəlmişdir. **Kəsər** kəndü sapın yonmaz. (6,150)

15. Feli-sifət, zaman və ad düzəldən leksik şəkilçi quruluşunda inkişaf prosesi keçirən – acaq, -əcək şəkilçisinin hər üç variantı “Oğuznamə” dilində işlənmişdir. Leksik şəkilçi kimi – acaq² feillərdən atributiv isimlər əmələ gətirir. Məsələn, verəcək, alacaq, gələcək və s.; **Gələcək** gəlmiş bil.(6,146) **Verəcək** ucundən **alacaq** bulmadım (tapmadım).(6,168)

Bu nümunələrdə müasir dildə olduğu kimi – acaq² şəkilçisi vasitəsilə zaman və əşya məzmunlu isimlər düzəlmişdir.

16.- mış, -miş, -muş, -müş şəkilçisi Azərbaycan dilində keçmiş zaman feli sifət şəkilçisi kimi fəaldır. “Oğuznamə” dilində bu şəkilçi eyni zamanda feillərdən isim düzəldən şəkilçi funksiyasını da yerinə yetirir. Məsələn, pişmiş, yemiş və s.; Çiğ bişincə **pişmiş** həqqə irər(çatar).(6, 84) Qış gününün **yemişi** oddur.(6,142)

Yemişini yi, ağacın sorma.(6,174)

Mənbədə az işlənmiş –miş⁴ şəkilçisi, ümumiyyətlə, dilimizdə sözdüzəldici şəkilçi kimi məhsuldar olmamışdır.

17. -ış, -iş, -uş, -üş şəkilçisi Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi, “Oğuznamə” dilində də məhsuldar hesab olunur. Bu şəkilçi ilə düzələn isimləri belə qruplaşdırmaq olar: a) hal- vəziyyət adı ifadə edənlər: eniş, baqış, duruş və s.; **Eniş**dən yoquş yegdir.(6, 60) Baq **baqışın**, al **alışın**.(6,76) Qış anasına **duruş** ögrədir.(6, 137) b) hərəkət adı ifadə edənlər: alış, toğuş, qaçış və s.; **Arayışın** qo, rəvişin gör.(6,26) **Alış** oğlu verişdir.(6, 41) Qutlu gün **toğuşundan** bəllüdür.(6,138) **Yürüş** vardır ki, **туруşdan** betərdir.(6, 175) c) şəxs məzmunu ifadə edir: oynaş, biliş(tanış mənasında) və s.; **Oynaşına** inanan övrət ərsiz qalır.(6,34) Əski **oynaş** əyərlənmiş, uyanlanmış at gibidir.(6,55) Yad varı-gəli **biliş** olur, **biliş** varmayı-varmayı yad olur.(6, 175)

Biliş sözünün eyni strukturlu tanış morfemi ilə semantik cəhətdən oxşarlığı onların leksik paralelliyinə və mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə müasir dilimizdə ikinci tərəfi ayrılıqda işlənməyən tanış-biliş mürəkkəb sözü yaranmışdır.

18.-ır, -ir, -ur,-ür leksik şəkilçi kimi müasir Azərbaycan dilində qeyri-məhsuldardır. “Oğuznamə”də də arxaikləşmiş çox az sözdə işlənilib: bilir (bilən, bilici), uyur(yatan, tənəbəl), qatır; Bilir bilür **biliri**, bilməz nə bilür **biliri**?(6,74) Quşda süd yoq, **qatırda** qulun yoq.(6,140) Qanda isə **uyur** uyurı bulur(tapır).(6,143)

19. -maq, -mək əslində məsdər şəkilçisi olub dilimizin qədim dövrlərində məhsuldar leksik şəkilçi kimi də işlənmişdir. “Oğuznamə”də qeyri- məhsuldar bir şəkilçi yerinə keçərək substantiv isimlər düzəltmişdir. Məsələn, ətmək(çörək), çomaq, çölmək, uçmaq(cənnət), yemək, mərcimək və s.; İlk sonanı **uçmaqda** görmüşlər.(6,25) Aşı **çölməkdə** bişirən tez qayrar.(6,25) **Ətmək** kəsmək hünərdir.(6,32) Kələnin, qaravaşın tanrısı **çomaq**dır.(6,144), **Yemək** əli uzun olur.(6,174)

20.-ma, -mə mənşəcə -maq² şəkilçisindən törəmişdir və müasir dilimizdə olduğu kimi, abidənin dilində də çox məhsuldardır. Lakin bu şəkilçi vasitəsilə əmələ gələn isimlərdə atributivləşmə az, məsdərlik xüsusiyyəti çox hiss olunur. Bu da

şəkilçinin törəmə mənşəyi ilə bağlıdır. Məsələn, qarğıma, qazma, sıtma(qızdırma), vermə, loqma və s.; **Sıtma** qutlu xəstəliqdır.(6,114) **Loqma** şahındır.(6,160) Vermək Tanrı **vermə**sidir.(6,167)

Göstərdiyimiz düzəltmə isimlərdən sıtma leksik-semantik arxaikliyə, loqma isə kök-şəkilçi daşlaşmasına uğramışdır.

21.- maz, - məz şəkilçisi prof. S.Cəfərova görə feillərdən əlamət bildirən adlar əmələ gətirən leksik şəkilçidir.(2, 96) “Oğuznamə”də bu şəkilçiyə aid misallar çox azdır. Məsələn, yaramaz; **Yaramaz** işün sonu pəşimanlıqdır.(6,175)

22. -inc, -inc, -unc, -ünc abidənin dilindəki qeyri-məhsuldar şəkilçilərdəndir və hərəkət məzmunlu isimlər əmələ gətirir.Məsələn, inanc, qazanc və s.: Ərgənin **qazancını** it yer, yaqasını bit yer.(6,26) Dilərsən aləmdə **dinc** olasan, Nə verəsiyə verəsən, nə **ödünc** alasan.(6,99) Bu şəkilçi felin növ(məchul və şəxssiz) və -qac² şəkilçisinin “c” ünsüründən əmələ gəlmişdir. Prof.Ə.Tanrıverdinin fikrincə, “ilkın forması – nç hesab olunan – inc⁴ şəkilçisinin feillərə qoşularaq müxtəlif mənəli isimlər yaratması yazılı abidələrimizin dili baxımından da səciyyəvidir. “(7,221)

23.- macə, -məcə şəkilçisi ilə bölmək felindən bölməcə ismi düzəlmişdir. Bu şəkilçi ilə düzələn başqa sözə təsadüf etmədik. Anarı oyna, bəri oyna, **Bölməcə**dən geri oyna.(6,55)

24.– maç şəkilçisindən yemək adlarını bildirən tutmaç, bozlamaç isimləri yaranmışdır. Oğlağsuz **tutmaç** olmaz.(6,64) Ertəki tənədən bugünkü **tutmaç** yegdir.(6,54) Bu şəkilçi törəmə mənşəyinə görə -ma² feli isim şəkilçisi və qədim yemək adını bildirən aç(aş, as)sözündən ibarətdir. –daş şəkilçisi ilə eyni inkişaf strukturu keçirmiş – maç onun qədər məhsuldar olmamış, abidənin dilində iki dəfə işlənməklə arxaikləşmişdir.

25. -am, -əm şəkilçisi ilə düzələn sözlərə abidənin dilində çox az rast gəlirik. Məsələn, ölçəm(ölçü, qiymət), görükəm.; Gülə ki, **ölçəm** oldu- bu pul bəhasıdır.(6,149) Bu şəkilçi ədəbi dilimizin bütün dövrlərində qeyri-məhsuldar olmuşdur.

26. -inti, -inti, -untu,-üntü şəkilçisi müasir Azərbaycan dilində məhsuldar olduğu halda abidənin dilində.- çox az sözdə təsadüf olunur. Yaz **üyüdü**şi qışa qatıqdır.(6,181) Burada üyüdü sözündə işlənen - ündü şəkilçisi müasir tərkibdən fərqli olaraq cingiltili samitlə işlənməmişdir.

27.-qac² –ğaç² –giç şəkilçisi Azərbaycan dilində ən passiv şəkilçilərdən olub, feil kökü və ya əsasına artırılır. Abidənin dilində şəkilçinin qapalı saitli variantı –lən şəkilçisi ilə düzələn feillərə artırılaraq atributiv isimlər əmələ gətirmişdir. Məsələn, bizləngic(bizləyən), döləngic(quş adı); Eşəgə ayıtmışlar: “Nə qatı yürürsən?! Ayıtmış: **Bizləngicim** bilür”.(6,45) **Döləngicə** kündə taqsan toğan olmaz.(6,100) Müasir Azərbaycan dilində də bu strukturlu isimlər vardır.Məsələn, başlanğıc, fırlanğıc və s. “Oğuznamə”nin söz yaradıcılığında feildən sifət düzəldən daha bir arxaik şəkilçiyə rast gəlirik.–ıl, -il, -ul, -ül şəkilçisi “həm sək (səkmək- sıçramaq) felindən, həm də us(ağıl) ismindən sifət əmələ gətirib. Məsələn: səkil, usul; Sək feli

bəzi tarixi mənbələrdə - 1l⁴ şəkilçisinə sinonim olan – raq² morfemi ilə işlənmiş (səkrək) və hər iki məqamda arxaıkləşmişdir.”(3,97) **Səkil** keçiyə toquz çoban gərək.(6,110) Verdüginə şükür qıl, olma füzul(boşboğaz), Asıla mənə budur, bəklə **usul** (ağıllı).(6,168)

Müasir Azərbaycan dilində bu şəkilçi arxaıkləşmiş və yaşıl sözümdə isə izini saxlamışdır. Dilşünas A. Əsgərova belə sözlərdə kökün və ya şəkilçinin asemantikliyə uğramasını söz tərkibinin daşlaşmasına və sadələşməsinə səbəb olduğunu yazır.(3,97) Abidənin dilində işlənən bir çox sözlərin tərkibində arxaıkləşən şəkilçiləri müşahidə etmək olar. Məsələn, iyəvən(yaxşı, çalışqan), oğraq(biçin), əgrək(əkin), ərən(igid, qoçaq), ərgən(yeniyetmə oğlan) və s.; **İyəvən** qız ərə varmaz, varırsa da, bəxt bulmaz.(6,35) Ulu gözilə qız al, **ərgən** gözilə at al. (6,49) Uyur(yatan) uyuru ya **əgrək**də, ya **oğraq**da.(6,57)

“Oğuznamə”nin lüğət tərkibində feildən isim və sifət düzəldən məhsuldar və qeyri- məhsuldar şəkilçilər, demək olar ki, yuxarıda sadaladıqlarımızdan ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu şəkilçilərin müasir dildəki semantik vəzifəsi də “Oğuznamə”də olduğu kimidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. I cild. XIII- XVI əsrlər. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007
2. Cəfərov S. Azərbaycan dilində sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1968
3. Əsgərova A. “Oğuznamə”nin dili. Bakı, “Təhsil”NPM, 2011
4. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014
5. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 1990
6. “Oğuznamə” Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006
7. Tanrıverdi Ə.V. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012

Şərqiyyə Hübətova

“Oğuznamə” dilində morfoloji üsulla feillərdən düzələn isim və sifətlər.

Xülasə

Bu məqalədə XVI-XVII əsrlərə aid “Oğuznamə” abidəsinin dilində morfoloji üsulla feillərdən düzələn isim və sifətlərdən bəhs olunur. “Oğuznamə”nin söz yaradıcılığı araşdırılarkən aydın olur ki, morfoloji yolla feillərdən əmələ gələn isim və sifətlər də yaranma baxımından və ifadə etdiyi mənə xüsusiyyətlərinə görə müasirlərindən o qədər də fərqlənmir. Lakin bəzi arxaıkləşmiş şəkilçilərə də təsadüf olunur. Abidənin dilində feillərdən isim və sifət düzəldən şəkilçiləri məhsuldarlıq və qeyri məhsuldarlığına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

I. “Oğuznamə” dilində feildən isim və sifət düzəldən məhsuldar şəkilçilər: .

– aq, -ək, -q, -k: döşək, calaq; -ıq, -ik, -uq, -ük: qatıq, çürük; -ı, -i, -u, -ü: ölü, qorxu; -ım, -im, -um, -üm: ölüm, doyum; -ıçı, -ici, -ucu, -ücü: söyləyici, dinləyici; -ış, -iş, -uş, -üş: duruş, arayış, qaçış; -ma, -mə: qarğıma, qazma və s.

II. “Oğuznamə” dilində feildən isim və sifət düzəldən az məhsuldar və qeyri məhsuldar şəkilçilər, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

-qa, -kə, -ğa, -gə: süpürgə, döngə; -qı, -ki, -qu, -kü: çalğı, sevgi; -ın, -in, -un, -ün: gəlin; -ğan, -gən: güləgən, çəkişgən; -ğın, -gin, -ğun, -gün: kəskin, yorğun; -an, -ən, -yan, -yən; -anaq, -ənək; -ar, -ər; -acaq, -əcək: verəcək, alacaq; -mı, -miş, -muş, -miş: yemiş; -ır, -ir, -ur, -ür; -inc, -inc, -unc, -ünc: qazanc; -macə, -məcə; -am, -əm; -ıntı, -inti, -untu, -üntü; -qac², -ğac², -giç və s.

III. Abidənin dilində işlənib arxaikləşmiş şəkilçilər: -ıl, -il, -ul, -ül; -maç və s.

Шаргия Гумбатова

Существительные и прилагательные, образованные от глаголов морфологическим способом в языке “Огузнаме”

Резюме

Ключевые слова: “Огузнаме”, памятник, морфологический способ, производное слово, продуктивный суффикс, непродуктивный суффикс, архаичный суффикс, образованный от глагола, атрибутивное существительное, прилагательное. В данной статье рассматриваются существительные и прилагательные, образованные от глаголов морфологическим способом в языке памятника XVI-XVII веков “Огузнаме”. Изучение словообразования в “Огузнаме” показывает, что существительные и прилагательные, образованные от глаголов морфологическим способом, незначительно отличаются от современных им слов по способу образования и выражаемым семантическим особенностям. Однако встречаются также некоторые архаичные суффиксы. Суффиксы в языке памятника, которые образуют существительные и прилагательные от глаголов, можно сгруппировать следующим образом по их продуктивности и непродуктивности:

I. Продуктивные суффиксы в языке “Огузнаме” для образования существительных и прилагательных от глаголов: -aq, -ək, -q, -k: döşək, calaq; -ıq, -ik, -uq, -ük: qatıq, çürük; -ı, -i, -u, -ü: ölü, qorxu; -ım, -im, -um, -üm: ölüm, doyum; -ıçı, -ici, -ucu, -ücü: söyləyici, dinləyici; -ış, -iş, -uş, -üş: duruş, arayış, qaçış; -ma, -mə: qarğıma, qazma, и т.д.

II. Менее продуктивные и непродуктивные суффиксы в языке “Огузнаме” для образования существительных и прилагательных от глаголов, в основном, включают: -qa, -ka, -ga, -gə: süpürgə, döngə; -qı, -ki, -qu, -kü: çalğı, sevgi; -ın, -in, -un, -ün: gəlin; -ğan, -gən: güləgən, çəkişgən; -ğın, -gin, -ğun, -gün: kəskin, yorğun; -an, -ən, -yan, -yən; -anaq, -ənək; -ar, -ər; -acaq, -əcək: verəcək, alacaq; -mı, -miş, -muş, -miş: yemiş; -ır, -ir, -ur, -ür; -inc, -inc, -unc, -ünc: qazanc; -macə, -məcə; -am, -əm; -ıntı, -inti, -untu, -üntü; -qac², -ğac², -giç, и т.д.

III. Архаичные суффиксы, используемые в языке письменного памятника:
-ıl, -il, -ul, -ül; -maç и т.д.

Shargiyya Humbatova

Nouns and adjectives derived from verbs through morphological methods in the Language of “Oguzname”

SUMMARY

Key words: “Oguzname,” monument, morphological method, derived word, productive suffix, non-productive suffix, archaic suffix, derived from verb, attributive noun, adjective.

This article discusses nouns and adjectives derived from verbs through morphological methods in the language of the 16th-17th-century monument “Oguzname.” As the word formation in “Oguzname” is studied, it becomes clear that nouns and adjectives formed from verbs through morphological methods do not significantly differ from their contemporaries regarding the formation and the semantic features they convey. However, some archaic suffixes are also encountered. The suffixes in the monument’s language that derive nouns and adjectives from verbs can be grouped as follows based on their productivity and non-productivity:

I. Productive suffixes in the language of “Oguzname” for deriving nouns and adjectives from verbs: -ağ, -ək, -q, -k: döşək, calaq; -ıq, -ik, -uq, -ük: qatıq, çürük; -ı, -i, -u, -ü: ölü, qorxu; -ım, -im, -um, -üm: ölüm, doyum; -ıcı, -ici, -ucu, -ücü: söyləyici, dinləyici; -ış, -iş, -uş, -üş: duruş, arayış, qaçış; -ma, -mə: qarğıma, qazma, etc.

II. Less productive and non-productive suffixes in the language of “Oguzname” for deriving nouns and adjectives from verbs, mainly including: -qa, -ka, -ga, -gə: süpürgə, döngə; -qı, -ki, -qu, -kü: çalğı, sevgi; -in, -in, -un, -ün: gəlin; -ğan, -gən: güləgən, çəkişgən; -ğın, -gin, -ğun, -gün: kəskin, yorğun; -an, -ən, -yan, -yən; anaq, -ənək; -ar, -ər; -acaq, əcək: verəcək, alacaq; -mı, -miş, -muş, -miş: yemiş; -ir, -ir, -ur, -ür; inc, -inc, -unc, -ünc: qazanc; -macə, -məcə; -am, -əm; -ıntı, -inti, -untu, -üntü; -qac², -ğac², -giç, etc.

III. Archaic suffixes used in the language of the written monument: -ıl, -il, -ul, -ül; -maç, etc.

Rəyçi: fil.ü.f.d., dosent Gülarə Abdullayeva